

TOŻSAMOŚĆ i PAMIĘĆ

Konteksty
kulturowe
i społeczne

pod redakcją
Denysa Pilipowicza
Rafała Kęsa

S T U D I A
UKRAINOZNAWCZE

TOŻSAMOŚĆ I PAMIĘĆ
KONTEKSTY KULTUROWE I SPOŁECZNE
STUDIA UKRAINOZNAWCZE

TOŻSAMOŚĆ I PAMIĘĆ
KONTEKSTY KULTUROWE I SPOŁECZNE
STUDIA UKRAINOZNAWCZE

pod redakcją
Denysa Pilipowicza
Rafała Kęska

Kraków 2020

© Copyright by individual authors, 2020

© Copyright by Denys Pilipowicz, Rafał Kęsek, 2020

Recenzenci

dr hab. Anna Horniatko, prof. UAM (Polska)

prof. dr hab. Bohdan Hud', LUN (Ukraina)

Opracowanie redakcyjne

Justyna Ostafin

Skład i łamanie

Anna Basista

Projekt okładki

Marta Jaszczuk

ISBN 978-83-8138-333-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-334-9 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381383349>

Publikacja dofinansowana przez Wydział Studiów Międzynarodowych
i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

✉ publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-------------	---

CZEŚĆ I KONTEKSTY KULTUROWE

abp Ihor Isichenko „Prawosławny sarmata” przeciwko mitowi Bohdana Chmielnickiego	11
Agnieszka Gronek Ikony anonimowego malarza z zachodniej Łemkowszczyzny z lat 80. XVII wieku. Charakterystyka stylu.....	29
Alicja Z. Nowak Katolicko-prawosławne spory o celibat w XVI-wiecznej Rzeczypospolitej.....	53
Denys Pilipowicz Tożsamość filozofa. Przyczynek do tematu Skoworoda i Ukraina	75
Anna Michalko Rola <i>Trebnika</i> św. Piotra Mohyły w zachowaniu tożsamości religijnej rodzin ukraińskich	93
Agnieszka Matusiak Rana – tożsamość – podmiot. Zmagania kultury i literatury ukraińskiej z traumą postkomunistyczną. Od postkolonialności do dekolonialności (zarys projektu badawczego)	115
Olga Kich-Maslej Trudne dziedzictwo. Problem cmentarzy ukraińskich na terenach postmigracyjnych Polski Południowo-Wschodniej	133

CZĘŚĆ II

KONTEKSTY SPOŁECZNE

Oleksandr Kornijewskij, Artem Fylypenko

Retrospektywna refleksja nad „porażką” w świadomości społecznej narodów Europy Środkowo-Wschodniej	165
--	-----

Joanna Bobula

Konfederacja pamięci. Ukraińskie postsowieckie narracje narodowe między akceptacją a odrzuceniem (zarys problemu)	183
---	-----

Paweł Sekuła

Wpływ katastrofy czarnobylskiej na proces kształtowania ukraińskiej opozycji antykomunistycznej w Związku Sowieckim	207
---	-----

Michał Urban

Współczesny Lwów: między tożsamością narodową a historycznymi zaszłościami	223
--	-----

Roman Kalytchak, Nataliya Romanyuk

Zakładnicy przeszłości? Lwowska Rada Obwodowa a stosunki ukraińsko-polskie ...	241
--	-----

Rafał Kęsek

Problem tożsamości i samoidentyfikacji politycznej mieszkańców terenów okupowanych we wschodniej Ukrainie (w latach 2014–2020).....	263
---	-----

Noty o autorach	281
-----------------------	-----

Indeks osobowy	285
----------------------	-----

Agnieszka Matusiak

Uniwersytet Wrocławski

 <https://orcid.org/0000-0003-0329-1379>

e-mail: agnieszka.matusiak@uwr.edu.pl

Rana – tożsamość – podmiot
Zmagania kultury i literatury ukraińskiej
z traumą postkomunistyczną. Od postkolonialności
do dekolonialności (zarys projektu badawczego)

Wound – Identity – Subject
The struggles of Ukrainian culture and literature
with post-communist trauma. From the post-colonial
to the decolonial (outline of a research project)

Summary

This text is a presentation of a research project aimed at developing the affective history of Ukrainian literature at the end of the 20th and 21st centuries. The author's key research tool is post-communist trauma (with particular emphasis on posttraumatic growth) embedded in generational optics. According to the author of the project, these are key categories for the analysis and description of the process of shaping the cultural identity of the Ukrainian society of the era of systemic transformation after the collapse of the Soviet Union, of which process literature was / is a sensitive recorder. The author adopts decolonial thinking as the methodological horizon.

Keywords

Ukrainian culture and literature, post-communist trauma, Ukrainian identity, decolonial thinking, generation

Prezentowany projekt¹ stanowi propozycję krytycznej analizy świadomości dekolonialno-detotalitarnej z perspektywy traumy pokomunistycznej i jej znaczenia dla ukraińskich kulturowo-społecznych procesów końca XX i pierwszych dwóch dekad XXI w., których rezonatorami jest literatura.

¹ Niniejszy projekt bazuje na moich ustaleniach badawczych poczynionych w monografii *Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z posttotalitarną traumą*, Wojnowice–Wrocław 2018 (wyd. 2, 2020).

Traumę rozumiem jako „wydarzenie w życiu podmiotu, które charakteryzuje pewna intensywność, niezdolność podmiotu do adekwatnej odpowiedzi na wstrząs i trwałe patogenne skutki w organizacji psychicznej”². Z kolei traumę kulturową postrzegam jako wstrząs spowodowany zmianą społeczną, która dotyka domeny kultury, a w konsekwencji tożsamości zbiorowej i jednostkowej³. Innymi słowy, trauma to sytuacja głębokiego urazu, w której podmiot (zarówno kolektywny, jak i jednostkowy) nie jest w stanie poddać krytycznej refleksji doświadczenia o charakterze granicznym, albowiem ból i cierpienie, które ono powoduje, uniemożliwia wyciągnięcie zeń konstruktywnych wniosków, które pozwoliłyby na wpisanie owego doświadczenia we własną zintegrowaną narrację tożsamościową. Trauma doznana przez społeczeństwo ukraińskie pod wpływem sowietyzmu oraz jej posttraumatyczne symptomy, manifestujące się po rozpadzie imperium sowieckiego w szeregu dyskursów i narracji politycznych, ekonomicznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, należą, podobnie jak w innych krajach byłego bloku wschodniego, do centralnych problemów społeczno-kulturowych, będąc jednocześnie jednym z najślabiiej rozpoznanych obszarów badawczych współczesnych studiów ukraińoznawczych – tak rodzimych, jak zagranicznych. Szczególnie zaś doskwiera brak oglądów przekrojowych.

Celem prezentowanego projektu jest syntetyczne, wieloaspektowe zbadanie i opisanie kulturowo-literackich reprezentacji doświadczenia traumy postkomunistycznej wraz z czynnikami ją konstytuującymi oraz ich ambiwalentnymi konsekwencjami dla ukraińskiej tożsamości kulturowej wynikłej po uzyskaniu przez Ukrainę niezależności w 1991 r. Zamiarem moim jest zarówno historyczna rekonstrukcja traumy kulturowej, jak też próba wypracowania pewnego ogólnego kulturowego modelu ukraińskiej traumy postkomunistycznej, który byłby przyczynkiem do toczącej się aktualnie na Ukrainie debaty, usiłującej znaleźć odpowiedzi na pytania o to: jakie kształty przybiera dzisiaj doświadczenie ukraińskości i jakie procesy i mechanizmy o tych kształtach decydują; pod jakimi metaforami, symbolami, figurami, narracjami, dyskursami się ona skrywa, a więc jakie imaginarium ją warunkuje. Badania swoje, bazujące na freudowsko-lacanowskim modelu traumy, zamierzam poprowadzić z perspektywy różnicy kolonialnej (Walter D. Mignolo)⁴ w komparatystycznym kontekście studiów kulturowych osadzonych w transkulturowych ramach studiów postkolonialnych i dekolonialnych, z uwzględnieniem horyzontu historycznego i kulturowego postkomunistycznej Europy Środkowej i Wschodniej, starając się tym samym odpowiedzieć na następujące kwestie: a) w czym ukraińska kulturowa autonarracja

² J. Laplanche, J.B. Pontalis, *Słownik psychoanalizy*, kier. D. Lagache, przeł. E. Modzelewska, E. Wojciechowska, Warszawa 1996, s. 340-341.

³ P. Sztompka, *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000.

⁴ Por. W.D. Mignolo, *The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference*, „South Atlantic Quarterly” Vol. 101, 2002, Issue 1, s. 57-96, [on-line] http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/Geopolitics.pdf – 17 III 2018.

tożsamościowa była / jest podobna, a w czym różna wobec debat tożsamościowych regionu, które wraz ze schyłkiem imperium sowieckiego zaczęły się od połowy lat 80. XX w. nasilać w poszczególnych kulturach i literaturach krajów komunistycznych; b) co stanowi istotę oraz jaka jest specyfika procesów, zjawisk i mechanizmów emancypacji kultury ukraińskiej spod dominacji sowieckiej i sowieckiego dziedzictwa; c) czym była dla twórców ukraińskich od(u)zyskana wolność w momencie przełomu ustrojowego, a jakie jest jej rozumienie i znaczenie dla kultury i literatury z perspektywy niemalże 30-lecia transformacji systemowej, szczególnie w obliczu dzisiejszego stanu wojny.

Przedmiotem moich badań zamierzam uczynić reprezentatywne dla podjętego tematu teksty literackie (poetyckie, prozatorskie, dramatyczne) oraz paraliterackie (eseistyka), które w sposób znaczący uchwyciły psychospołeczny stan zdekolonizowanego / zdetotalitaryzowanego ukraińskiego podmiotu (zarówno jednostkowego, jak i zbiorowego) wraz z istotą zjawisk i procesów kształtujących tożsamość kulturową owego podmiotu (tak w skali makro, jak mikro), postawionego po rozpadzie Związku Sowieckiego w obliczu konieczności radzenia sobie nie tylko z niełatwym spektrum wyzwań, które „z dnia na dzień” rodziła świeża transformacyjna rzeczywistość, otwierająca Ukrainę na bezpośrednie oddziaływanie imperium zachodniej globalizacji, lecz jednocześnie również z dziedzictwem skomplikowanej wielowiekowej przeszłości kolonialnej i XX-wiecznej totalitarnej. Ramę czasową postulowanych badań wyznaczają dwa ważne dla niezależnej Ukrainy dekolonizacyjne przełomy dziejowe: wyjście spod hegemonii sowieckiej w 1991 r., które można uznać za wyjście ku sytuacji politycznej dekolonizacji / postkolonialności, oraz zbrojna agresja Rosji – jako przejaw jej działań neoimperialnych – rozpoczęta w 2014 r. (i nieprzerwanie trwająca do chwili obecnej), którą można odczytać w charakterze „przewrotu dekolonialnego”, katalizującego przejście ku sytuacji dekolonialności, tj. dekolonizacji wiedzy i bycia⁵. Dzięki takiej optyce temporalnej możliwe będzie uchwycenie dynamiki ukraińskiej społeczno-kulturowej ewolucji tożsamościowej. Wpisanie literatury ukraińskiej w pole badawcze przełomu jest o tyle istotne, że sytuacja zmiany, zwłaszcza tej o charakterze kryzysowym, jak zauważyli Peter Berger⁶ czy Thomas Kuhn⁷, w sposób szczególny prowokuje do namysłu nad zastaną rzeczywistością, albowiem to, co w czasie przed zmianą znajdowało się w stagnacji i było względnie niedostrzegalne, pozostając pod tkanką i poza myślą społeczno-kulturową, w momencie przełomu zaczyna się konkretyzować i nieuchronnie wydobywać na powierzchnię tkaniny tożsamościowej. Z kolei zastosowanie optyki przewrotu dekolonialnego wobec literatury ukraińskiej doby zmiany systemowej

⁵ Por. M.V. Tlostanova, W.D. Mignolo, *Learning to Unlearn. Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*, Ohio 2012, *Transoceanic studies*.

⁶ Zob. P. Berger, *Zaproszenie do socjologii*, przeł. J. Stawiński, Warszawa 2007.

⁷ Zob. T. Kuhn, *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. H. Ostromęcka, posł. przeł. J. Nowotniak, Warszawa 2001.

proceeds to the exclusion of it, „another type of truth, whose fundament is not being, but – as Walter Mignolo notes – coloniality of being, „coloniality of being”⁸. Treating it as (with Jonathan Culler and Stephen Greenblatt) literary texts as one of the practices of discursive reality of culture and as its own repository of symbolic capital, being one of the fundamental components of habitus of society and subject⁹, I consider literature as an optimal material for the study of phenomena, processes and mechanisms of self-identity. The conceptual tool of analysis of the subject of research I propose to make the category of generation, perceived by me as a key cultural factor in the transformational processes of Ukrainian society, whose joint development was blocked due to the intra-generational and inter-generational transfer of trauma and post-trauma. The introduction of the category of generational consciousness and the experience of generational¹⁰ will not only allow for a more thorough and complete understanding of the character of changes occurring in the post-communist paradigm of culture, but also create the possibility of developing a fresh methodological approach to the latest Ukrainian literature.

The main research hypothesis assumes that the fall of the USSR was for the societies of the Eastern Bloc – and thus also for Ukrainian society – in their consciousness and experience a sudden, radical, permanent and diametrical change. As a boundary event it was deeply and durably traumatogenic. The assumption justifies Pierre's Bourdieu¹¹, in whose light the transformational – as a collision of two symbolic universes – can be read in the context of its own act of violence (symbolic, epistemological): the dominant system (in this case pro-democratic), entering the arena of change, unconditionally challenges the existing system (real socialism) new categories and values, and thus performs its own oppression, wounding – in different degrees and with different power – the very system of support. The same mechanism operates on the collective level (causing e.g. destabilization and de-composition of the continuity of social life), as well as on the individual level (causing the loss of sense of security, and in consequence – the violation of individual self-identity). And although in the initial period of change the system, directed towards democracy and Western values, the societies were advised to see it as a positive thing: as the realization of dreams of freedom and independent statehood, it was, however, after a short period of euphoria, „carnava-

⁸ W.D. Mignolo, *La opción de-colonial: desprendimiento y apertura. Un mani fiesto y un caso*, „Tabula Rasa” 2008, No 8, s. 252.

⁹ P. Bourdieu, L.C.D. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, przeł. A. Sawisz, Warszawa 2001, *Terminus*, t. 21.

¹⁰ Zob. J. Garewicz, *Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna*, „Studia Socjologiczne” 1983, nr 1, s. 77.

¹¹ Zob. P. Bourdieu, *Practical Reason*, Stanford 1998 oraz P. Sztompka, *op. cit.*

łu przełomu” okazało się, że czas transformacji to nie tylko wspaniałomyślny „dar losu”, lecz również wielkie wyzwanie, i to nie li tylko polityczne, gospodarcze, ekonomiczne, ale także, jeśli nie przede wszystkim, społeczne, ideologiczne, kulturowe oraz, o czym często się zapomina, mentalne, psychologiczne. Wyzwanie to powoduje choć niewidoczne i nieodczuwalne na pierwszy rzut oka, to jednak niebywale groźne i długotrwałe skutki i koszty uboczne, z którymi społeczeństwo oraz jednostka muszą sobie (po)radzić, by móc odnaleźć się w nowej, pokomunistycznej rzeczywistości; rzeczywistości, jaka wbrew pozorom nie oznaczała natychmiastowego odcięcia pępowiny od doby sowieckiej osadzonej w ramach realnego socjalizmu. Ukraina przez cały okres swej niezależności borykała się z postkomunistycznym dziedzictwem. Nieumiejętność poradzenia sobie z nim – w istocie swej stanowiąca także objaw traumatyczny, który przybrał postać neo(auto)kolonialną – nie tylko polityczna, ekonomiczna, gospodarcza, medialna, lecz także przede wszystkim psychospołeczna, przejawiała się w postawach życiowych (preferujących po frommowsku rozumianą „ucieczkę od wolności”), w wyborach kulturowych, czynnikach je konstytuujących, w języku, w ludzkich umysłach, a więc też w tym, jak ludzie się postrzegają i jak się zachowują, jaki jest ich stosunek do wspólnoty, w której funkcjonują (rodziny, grupy społecznej, społeczeństwa, narodu). W konsekwencji w znacznej mierze sytuacja ta umożliwiła, niejako przygotowała grunt pod neoimperialne wkroczenie rosyjskich sił zbrojnych na Krym i do wschodnich obwodów Ukrainy, powodując dysfunkcyjność państwa we wszystkich sferach życia, a w konsekwencji kolejną traumę, jakiej pod względem intensywności oraz głębokości zranienia Ukraińcy nie zaznali od czasów II wojny światowej. Jednak wojna oprócz typowo negatywnych traumatycznych konsekwencji okazała się dla społeczeństwa ukraińskiego traumą pozytywną – dynamizującą, stymulującą do działania, wyrażającą zdolność społeczeństwa do (życio)twórczego samoprzekształcania się, do samodoskonalenia, a w konsekwencji do wyłaniania się nowej tożsamości, a ta z kolei zaczęła prowokować nową kulturę, otwarcie i coraz odważniej sięgającą do tematów trudnych, bolesnych, skrzętnie wypieranych przez Ukraińców w otchłanie nieświadomości (zbiorowej i indywidualnej), o których wiedza została zatabuizowana. W rezultacie pojawiły się teksty kultury, które docierając do traumatycznych miejsc kolonialnej pamięci, tropią ślady kolonialnej rany i zachęcają tym samym do rozpoczęcia dyskusji nad tym, jakie elementy konstytuują rodzime imaginariusz społeczno-kulturowe. Wszystkie przywołane powyżej czynniki symbiotycznie zadecydowały o wizji i kształcie (dyskursów i narracji) literatury ukraińskiej doby niezależności.

Wychodząc z założenia, że trauma postkomunistyczna jest procesem długotrwałym, mającym w swoich skutkach charakter seryjny i palimpsestowo-intersekcyjny (kumulacja, zazębianie się i jednoczesność trwania następstw traum XIX-wiecznego

kolonializmu oraz XX-wiecznego totalitaryzmu – a właściwie totalitaryzmów: oprócz sowietyzmu w czasie II wojny światowej Ukraina była także pod okupacją hitlerowską – traumy okresu transformacyjnego oraz XXI-wiecznej traumy globalizacyjnej i tej najnowszej traumy wojennej; co więcej: dyskursy tych traum prowadzą ze sobą złożoną grę w różnorodnych kombinacjach socjokulturowych), istota podjętych w projekcie badań będzie się koncentrować wokół następujących kluczowych pól badawczych, które dotyczą: a) formułowania się traumy w swej ramie historycznej; b) ukazania traumy w charakterze czynnika postkolonialnego i dekolonialnego, którego aktywizacja sprowokowana została sytuacją pototalitarną oraz neototalitarną; c) dokonania oglądu traumy postkomunistycznej w kontekście jej uwikłania międzypokoleniowego oraz wewnątrzpokoleniowego jako jednego z rodzajów postkolonialnych i dekolonialnych dyskursów, warunkujących przestrzeń kluczowych konfliktów w utworach współczesnych pisarzy ukraińskich; d) wyodrębnienia i przeanalizowania źródeł, nośników i symptomów traumy postkomunistycznej, jak również e) strategii radzenia sobie z nią oraz f) dekolonialnych metod jej przezwyciężania w kontekście relacji generacyjnych wyeksplikowanych w tekstach najnowszej, XXI-wiecznej literatury ukraińskiej.

Prognozowane rezultaty końcowe proponowanego projektu zakładają wniesienie nowej wiedzy na temat swoistości współczesnego ukraińskiego dyskursu tożsamościowego, uformowanego w specyficznych uwarunkowaniach socjokulturowych, konstytuowanych przez zderzenie świata inkluzyjnych dominujących wartości sowieckich z zachodnimi ideałami demokracji liberalnej oraz wartościami otwartego społeczeństwa obywatelskiego, jak również opresyjnymi neoimperialnymi doświadczeniami wojny ostatnich lat. Tak zaprojektowane badania mają za zadanie zmianę dominującego we współczesnym ukraińskim przeświadczenia, że trauma postkomunistyczna dla społeczeństwa i kultury ukraińskiej obfitowała jedynie w skutki negatywne. Przewidziane w zakresie projektu badania dowiodą, że oprócz oczywistych negatywnych konsekwencji społeczno-kulturowych sprowokowała ona również szereg skutków pozytywnych, w tym najistotniejszy: „wymuszenie” na Ukraińcach w obliczu wojny z rosyjskim agresorem ponownej, acz znacznie bardziej gruntownej niż w 1991 r., a później w 2004 podczas pomarańczowej rewolucji, redefinicji tożsamościowej (kolektywnej oraz jednostkowej), co w planie symbolicznym można uznać za wkroczenie społeczeństwa ukraińskiego na ścieżkę u-świadomionej dekolonizacji, tj. dekolonizacji epistemiczno-politycznej i etycznej. Czyli, posługując się terminologią psychoanalityczną: moment ten można uznać za początek przepracowywania postkomunistycznej traumy i przyswajania bołącego kolonialno-totalitarnego dziedzictwa, będącego kardynalnym punktem wyjścia do zainicjowania konstruktywnego społecznego dialogu¹².

¹² Jürgen Habermas uważał, że głównym celem terapii psychoanalitycznej jest powrót strauumatyzowanego podmiotu do hermeneutycznego uniwersum społecznej komunikacji. Zdaniem filozofa poznanie,

Przyjęcie przeze mnie tego typu horyzontu badawczego stanowi odpowiedź na wyzwania stawiane aktualnie przez nową humanistykę, wymagającą od badacza poszukiwania nowych sposobów interpretacji globalnej rzeczywistości i zrodzonej przez nią (po)ponowoczesnej tożsamości. Działanie tego typu współgra zwłaszcza z duchem zwrotu etycznego¹³, preferującego etykę i humanistykę afirmatywną. Ich istotę determinuje imperatyw wyjścia z kręgu negatywnego myślenia, podsycanego autowiktyimizacją, lękiem i poczuciem zagrożenia oraz niepewności¹⁴, i otworzenie się na myślenie pozytywne, konstytuowane na bazie społecznego „życiodajnego optymizmu” i nadziei, jakie nie tylko redefiniują podmiot ku solidarnemu i empatycznemu współbyciu z innym, lecz także uświadamiają mu jego życiodajną moc sprawczą tak w odniesieniu do siebie, jak otaczającego go świata nie tylko w teraźniejszości, lecz przede wszystkim w stosunku do przyszłości¹⁵. Dlatego kluczowym wyzwaniem projektu będzie próba znalezienia odpowiedzi na pytanie: jak teksty kultury służą pokonaniu negatywności doświadczenia traumy (rodzonego przez nią bólu i cierpienia)¹⁶, prowadząc ku horyzontowi posttraumatycznego wzrostu?¹⁷

W planie znaczeń nadrzędnych wyabstrahowane podejście badawcze służy umożliwieniu rzucenia nowego światła na najnowszą kulturę i literaturę ukraińską oraz wydobywaniu nowych wartości, treści i motywacji, jakie konstruują (po)ponowoczesną tożsamość kulturową społeczeństwa ukraińskiego XXI w.

które jednostka zyskuje o sobie samej w trakcie przepracowywania doświadczenia traumy, pozwala jej na przerwanie milczenia i przywrócenie zakłóconej przez traumatyczne wydarzenie komunikacji z samą sobą. Owo zniesienie zakłóceń w komunikowaniu się z samym sobą otwiera zaś podmiot na komunikowanie się z innym. Zob. J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt am Main 1981, s. 279, *Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft*, Bd. 1.

¹³ Zob. R. Rorty, *Etyka zasad a etyka wrażliwości*, przeł. D. Arbiszewska, „Teksty Drugie” 2020, nr 1/2, s. 51-63; A. Burzyńska, *Zwrot etyczny*, [w:] eadem, *Dekonstrukcja, polityka i performatyka*, Kraków 2013, s. 37-129, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 103.

¹⁴ Por. Z. Bauman, *Phynny lęk*, przeł. J. Margański, Kraków 2008 oraz Z. Bauman, *Etyka ponowoczesna*, przeł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Warszawa 2012.

¹⁵ Zob. R. Braidotti, *Po człowieku*, przeł. J. Bednarek, A. Kowalczyk, przedm. J. Bednarek, Warszawa 2014, s. 252 i nn., *Filozofia 21.0*. Na gruncie polskim projekt humanistyki afirmatywnej sformułowała Ewa Domańska. Zob. E. Domańska, *Humanistyka afirmatywna. Władza i pleć po Butler i Foucaultie*, „Kultura Współczesna” 2014, nr 4, s. 117-129.

¹⁶ Etyka afirmatywna nie odrzuca jako takiego bólu i cierpienia, lecz przeformatowuje ramy ich rozumienia, pozwalając przekroczyć podmiotowi pasywność i odrętwienie będące efektem zadanej mu rany przez traumatogenne zdarzenie. Zob. R. Braidotti, *Politik der Affirmation*, Berlin 2017.

¹⁷ Termin posttraumatyczny wzrost (*post-traumatic growth*) po raz pierwszy został użyty przez Richarda G. Tedeschiego i Lawrence’a G. Calhouna w ich artykule *The Post-Traumatic Growth Inventory. Measuring the Positive Legacy of Trauma*, opublikowanym na łamach „Journal of Traumatic Stress” Vol. 9, 1996, Issue 3, s. 455-471. Do pozytywnych skutków traumy badacze ci zaliczyli przede wszystkim: zmiany w postrzeganiu siebie przez podmiot, odkrywanie nowych wymiarów własnego „ja”, dostrzeganie nowych aspektów relacji interpersonalnych, otwarcie się na innych (większa wrażliwość, empatia, współczucie), konstruowanie nowej, dojrzszej filozofii życiowej, nadawanie nowych znaczeń przeszłości, konstruowanie nowej wizji rzeczywistości itp. Zob. N. Ogińska-Bulik, *Pozytywne skutki doświadczeń traumatycznych, czyli kiedy lzy zamieniają się w perły*, Warszawa 2013, *Engram*.

Realizacja tak postawionego zadania może stać się doskonałym punktem wyjścia do dalszych interdyscyplinarnych i transkulturowych, zarówno szczegółowych, jak i syntetycznych, studiów historycznoliterackich nad dynamiką przemian już nie tylko XX-wiecznej kultury ukraińskiej, lecz także kultury literackiej środkowej, wschodniej i południowo-wschodniej Słowiańszczyzny, co w przyszłości mogłoby zaowocować publikacją nowocześnie skonstruowanej historii literatury owego obszaru (np. w optyce afektywnej), której brak stanowi poważną lukę badawczą w słowiańskim obszarze naukowym, bowiem ostatnia tego typu udana próba została podjęta w latach 80. XX w. przez zespół slawistów pod kierownictwem naukowym Władysława Floryana w *Dziejach literatur europejskich*. Dziś praca ta jest już mocno zdezaktualizowana, bez szeregu zjawisk literacko-artystycznych i całej plejady nazwisk twórców blokowanych przez socrealistyczną cenzurę, których po latach 1989/1991 udało się przywrócić do kanonu literatur słowiańskich.

Realizacja niniejszego projektu w zamyśle swoim ma także przyciągnąć uwagę literaturoznawczych i kulturoznawczych slawistycznych środowisk akademickich do problematyki analizy dekolonialnej. Sięgnięcie po myśl dekolonialną (rozumianą jako krytyczny punkt widzenia tych, którzy zostali wykluczeni przez europocentryczną nowoczesność Zachodu – w tym przypadku mam na względzie postsowiecką Ukrainę, jej społeczeństwo i kulturę, jako uczestnika tzw. Drugiego Świata) pozwoli na odwrócenie dominującej zachodniocentrycznej geopolityki wiedzy, proponowanej przez studia postkolonialne, które (na zasadzie intelektualnego monopolu) zdominowały badania nad traumą w obszarze Europy Środkowo-Wschodniej; na ogłód odśrodkowy, regionalny, umożliwiający zmianę rozłożenia akcentów badawczych¹⁸.

Temat traumy postkomunistycznej wpisanej w kontekst generacyjny okazuje się jedną z najważniejszych kwestii dla społeczeństwa ukraińskiego i jego kultury jako (wy)tworu posttotalitarnego. Dzieje się tak, ponieważ u jego podłoża leży aspekt pamięci historycznej, społecznej, kulturowej, samoświadomości społecznej i kulturowej oraz tożsamości zarówno zbiorowej, jak i jednostkowej. Wybrany na obiekt badań niniejszy temat zasługuje na uwagę, ponieważ oprócz niewielkiej liczby analiz cząstkowych do dziś nie został on gruntownie i przekrojowo zbadany w odniesieniu do kultury i literatury ukraińskiej zarówno w perspektywie diachronicznej, jak i synchronicznej¹⁹. Co więcej, do chwili obecnej temat traumy postkomunistycz-

¹⁸ Por. W.D. Mignolo, *Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*, Princeton 2000.

¹⁹ Bardziej szczegółowo problem ten został naświetlony w monografii *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, red. nauk. A. Matusiak, Wrocław-Poznań 2016, *Biblioteka Porównań*, t. 8.

nej nie zyskał uwagi badawczej w kontekście porównania krytyki postkolonialnej i dekolonialnej, stwarzającego możliwość wychwycenia ewolucji ukraińskiej tożsamości społeczno-kulturowej w minionym transformacyjnym 30-leciu. Brakuje także zarówno w rodzimej, jak i zagranicznej ukrainistyce różnego rodzaju prac poglądowych dotyczących współczesnych studiów dekolonialnych, przy ustabilizowanym zainteresowaniu i rozpracowywaniu kolejnych aspektów studiów postkolonialnych²⁰. Również nie jest efektywnie wykorzystywana w obszarze ukrainoznawstwa wypracowana dekolonialna metodologia analizy różnego rodzaju hybrydowych fenomenów kulturowych.

Monografia proponowana jako wymierny efekt końcowy omawianego projektu w zamyśle stanowi opis dziejów najnowszej literatury ukraińskiej, skonstruowany w postaci „dziejów problemu” w duchu afektywnej teorii kultury²¹. Tak skonceptualizowany zamysł badawczy zapełnia doskwierającą lukę na polskim firmamencie ukrainoznawczym, albowiem do dziś stosunkowo najświeższym omówieniem ukraińskiego procesu literackiego po 1991 r. jest kilka historycznoliterackich studiów w książce Bogusława Bakuły pt. *Skrzydło Dedala* z 1999 r. Mimo że od publikacji książki minęło prawie 20 lat, a tekst tegoż poznańskiego slawisty obfituje w wiele trafnych i inspirujących diagnoz, które nie straciły na aktualności, do chwili obecnej nie doczekały się one kontynuacji czy też ewentualnych weryfikacji, kontrpropozycji. Problematyka traumy postkomunistycznej w przywołanej książce nie była jednak poruszana.

W przeciwieństwie do Tamary Hunderowej, autorki błyskotliwego syntetycznego oglądu literatury ukraińskiej od lat 80. XX w. do początku XXI²², uważam jednak, że osią napędową literatury doby transformacji ustrojowej nie była li tylko katastrofa elektrowni jądrowej w Czarnobylu w 1986 r., lecz również, a właściwie przede wszystkim, trauma i posttrauma wydarzeń znacznie wcześniejszych, z lat 30. XX w., tj. stalinowski terror wraz z zaprogramowanym przez Moskwę Wielkim Głodem, oraz z lat 40. XX w., tj. II wojną światową jako owego terroru kluczowymi elementami, w wyniku czego niemalże całkowicie wyniszczone zostało pokolenie ukraińskich intelektualistów, którzy nadawali modernizacyjny ton ukraińskiej tożsamości narodowej, politycznej i kulturowej w pierwszych dziesięcioleciach po przewrocie październikowym z 1917 r.,

²⁰ Zob. Т. Гундорова, *Постколониальний роман генераційної травми та постколониальне читання на Сході Європи*, [w:] *Постколониалізм. Генерації. Культура*, red. Т. Гундорова, А. Матусяк, Київ 2014, s. 26-44; М. Грабовська, *Категоріально-понятійна база постколониальних досліджень як проблема сучасного українського гуманітарного дискурсу*, [w:] *Pedagogika. Współczesne tendencje w nauce i edukacji*, Warszawa 2016, s. 75-78; І. Існюк, *Художні практики і неklasична естетика: концепт естетизму*, „Українська полоністика” 2018, вип. 15: *Філософські дослідження*, s. 22-30.

²¹ Por. *Kultura afektu – afekty w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym*, red. R. Nycz, А. Љebkowska, А. Dauksza, Warszawa 2015, *Nowa Humanistyka* (Warszawa), t. 19.

²² Zob. Т. Гундорова, *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*, Київ 2005.

a których działalność intelektualna, gdyby mogła się swobodnie dalej rozwijać, mogła zmienić tok rozwoju i całościowy obraz XX-wiecznej kultury i literatury ukraińskiej. Dla kultury i literatury ukraińskiej najgroźniejsze okazało się jednak sprowokowane opresyjnym reżimem komunistycznym zatabuizowanie owych wydarzeń, które sprawiło, że historia cierpienia i bólu została niewyartykułowana (zarówno na poziomie zbiorowym, jak i indywidualnym), uniemożliwiając tym samym całemu społeczeństwu i pojedynczym jego obywatelom odbycie żałoby, pozostawiając ich z jęczącą się przez kolejne pokolenia psychiczną i mentalną raną. Z kolei zaprzeczona żałoba oraz stłumiony ból stworzyły psychologiczną barierę między kolejnymi pokoleniami, jak również wewnątrz konkretnego pokolenia, prowokując przerwanie historycznego i memorialnego dziedzictwa (w skali makro i mikro), bez którego niemożliwe stało się nadanie znaczeń własnym doświadczeniom, w konsekwencji prawidłowe zrozumienie siebie samych i uformowanie własnej / narodowej skonsolidowanej autonarracji (np. kolejne powojenne generacje zachodnich regionów Ukrainy nie dostrzegały – mniej lub bardziej świadomie – że trauma tamtych wydarzeń, choć nie dotyczyła bezpośrednio ich terytorium i ludności tam zamieszkującej, nie jest tylko traumatycznym doświadczeniem środkowej i wschodniej Ukrainy, albowiem poprzez współegzystencję w jednym organizmie społecznym i uczestniczenie w jednej kulturze ze straumatyzowanymi jednostkami – szczególnie w kontekście przymusowych tak wojennych, jak powojennych wewnątrzpaństwowych przesiedleń ludności ukraińskiej – skutki traumy dotyczą wszystkich). W rezultacie ukraińska tożsamość kulturowa i społeczna przybrała oblicze wpasowane w totalitarne ramy *homo sovieticus*, zaś ścieżki rozwoju kultury i literatury ukraińskiej do rozpadu imperium sowieckiego podążały drogami wytyczanymi przez wzorce kultury radzieckiej. Potwierdzeniem słuszności tej tezy może być intelektualny gest ukraińskich postmodernistów, którzy postmodernizm na wstępnym etapie jego rozwoju odczytali jako dokończenie tragicznie przerwane w latach 20. XX w. modernizacyjnego projektu ukraińskiego wysokiego modernizmu twórców tzw. rozstrzelanego odrodzenia.

Ze względu na specyfikę historii politycznej Ukrainy II połowy XX w. i lat pięćdziesiątych XXI w. oraz swoistość ukraińskiego procesu literackiego w tamtym czasie – a zwłaszcza ich wzajemnych relacji, w których świetle literatura kształtowała się jako konsekwencja wydarzeń, sytuacji i zjawisk historycznych, reakcja na nie – proponuję wyszczegółowienie czterech węzłowych obszarów analizy badawczej opartych na czynniku generacyjnym. Poprzedzi je obszernie omówienie głównych tendencji rozwojowych studiów nad traumą, ze szczególnym uwzględnieniem ich specyfiki dla Europy Środkowej i Wschodniej, oraz korelacji ze studiami postkolonialnymi i myślą dekolonialną.

Wspomniane cztery obszary przedstawiają się następująco:

1. W przededniu „wielkiej zmiany” (pokolenia pisarskie na ukraińskiej scenie literackiej od lat 80. XX w. do 1991 r.);
2. Pierwsze pokolenie transformacji systemowej (1991-2004);

3. Drugie pokolenie transformacji systemowej – od pomarańczowej rewolucji do rewolucji godności (2004-2013/2014);
4. Pokolenie czasu wojny (od 2014 r. do chwili obecnej).

Uzasadnienie takiego wyboru podpowiada sama literatura, w której od lat 80. XX stulecia pisarze jaskrawo zaczynają manifestować swoją generacyjną przynależność, czego dowodem są choćby takie antologie literackie i krytyczno-literackie, jak np.: *Поети „витісненого покоління”* (upor. I. Андрусак, 2009), *Вісімдесятники. Антологія нової української поезії* (upor. I. Римарук, 1990), *Мала українська енциклопедія актуальної літератури* (upor. Ю. Андрухович, 1998), *Українські літературні школи та групи 60-90-х рр. XX ст.* (upor. В. Габор, 2009), *Дві тонни найкращої молодшої поезії* (upor. Б.-О. Горобчук, О. Романенко, 2007), *Декамерон. 10 українських прозаїків останніх десяти років* (upor. С. Жадан, 2010), *Метаморфози. 10 українських поетів останніх 10 років* (upor. С. Жадан, 2011) i inne²³. Poza tym tak wytyczone ramy interpretacyjne pozwolą na skonstruowanie syntetycznego modelu traumy postkomunistycznej, albowiem w każdym z wymienionych okresów miała ona określoną specyfikę, konstruującą się według właściwych danemu okresowi historyczno-politycznemu procesów i mechanizmów przyczynowo-skutkowych.

Co się tyczy kryterium doboru tekstów literackich do analizy badawczej, to interesować mnie będą przede wszystkim utwory, w których pisarze na pierwszy plan wysuwają pytania o kondycję człowieka i społeczeństwa ukraińskiego w świecie (post)-traumatycznych doświadczeń Ukrainy po rozpadzie Związku Sowieckiego, w świecie zrelatywizowanej pamięci historycznej i kulturowej, hybrydycznych tożsamości doby (po)ponowoczesności. Intencją moją jest, aby wybrane do analizy dzieła w wyniku uważnego czytania (*reading closely*)²⁴ ułożyły się w swoistą literacką psychodramę, która – dzięki tkwiącemu w nich performatywnemu potencjałowi²⁵ – skłoni czytelnika do empatycznego przeżycia doświadczeń opisywanych przez twórców²⁶, a w kon-

²³ O zjawisku tym szerzej pisała Tamara Hundorowa w swej książce *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*, Київ 2012, *De profundis* (Kiev, Ukraine) oraz Ołena Hałeta w monografii *Від антології до онтології. Антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX-початку XXI століття*, Київ 2015.

²⁴ Por. M. Perloff, *Zróżnicowane czytanie*, przeł. T. Cieślak-Sokołowski, „Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ” 2011, nr 1(9), s. 121-143.

²⁵ Nawiązuję tu do następującej myśli Dominicka LaCapry: „[w] literaturze i sztuce obserwuje się od niedawna wzrost znaczenia praktyki, którą można znaleźć zwłaszcza we wcześniejszej sztuce świadectwa; chodzi mianowicie o eksperymentalne, fascynujące i ryzykowne symboliczne imitowanie traumy. W efekcie powstaje coś, co można nazwać strauumatyzowanym lub posttraumatycznym pisarstwem czy nadawaniem znaczeń. To wyraźnie performatywne pisarstwo wydaje się medium zaświadczenia, odgrywania i do pewnego stopnia przepracowywania traumy, czy to doświadczonej osobiście, przekazanej przez bliskich, czy odczuwanej w szerszym społecznym i kulturowym otoczeniu”. D. LaCapra, *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, przeł. K. Bojarska, Kraków 2009, s. 177-178, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 81.

²⁶ W interpretacyjnym podejściu do dzieł proponuję takie rozłożenie akcentów, które pokaże, co owe

sekwencji do krytycznej, w swej istocie konstruktywnie dekonstrukcyjnej, refleksji nad udziałem Ukraińców w projekcie totalitarnym, jakim był Związek Sowiecki, oraz partycypacją ukraińskiego podmiotu (zbiorowego i jednostkowego) w jego psychospołecznym dziedzictwie. W planie symbolicznym można ową strategię porównać do próby zainicjowania pracy żałoby (we freudowskim znaczeniu) po sowietyzmie. Z perspektywy psychospołecznej ma ona niebagatelne znaczenie dla budowania pozytywnych (po)ponowoczesnych wspólnotowych relacji, wśród których na pierwszy plan wysuwa się poczucie sprawiedliwości²⁷ i solidarności²⁸.

W świetle wyżej poczynionych ustaleń proponuję dokonać oglądu doświadczenia postkomunistycznej i postpostkomunistycznej traumy szczególnie przez pryzmat następujących zagadnień:

- zbiorowa tożsamość narodowa i kulturowa społeczeństwa ukraińskiego w obliczu zewnętrznego i wewnętrznego rodowodu procesów transformacyjnych oraz udziału grup społecznych uczestniczących w działaniach na rzecz owych procesów;
- ukraińska polityka / ukraińskie polityki pamięci po przełomie oraz ich sprzeczne i ambiwalentne treści (publiczne przejawy pamięci i jej ideologiczne podporządkowanie, praktyki upamiętniania *etc.*);
- ukraińskie uniwersum narodowe, które w dobie totalitaryzmu zostało podporządkowane (skolonizowane) reżimowi komunistycznemu – zbadanie istoty jego funkcjonowania w odniesieniu do wartości, mitów i stereotypów na gruncie rodzimym, jak i w obliczu konfrontacji z historyczno-kulturowym dziedzictwem europejskim;
- ukraińskie ideowe zaplecze przełomu 1989/1991, w tym rola, udział i znaczenie alternatywnych ruchów społeczno-kulturowych oraz emigracji;

dzieła robią z odbiorcą, jak go kształtują, a poprzez ów fakt – i rzeczywistość społeczno-kulturową. Por. E. Fischer-Lichte, *Performatywność. Wprowadzenie*, przeł. M. Borowski, M. Sugiera, Kraków 2018, s. 151-154, 175-177, *Dramat Współczesny. Interpretacje*, t. 79. Zob. też J. Bennett, *Empathic Vision. Affect, Trauma, and Contemporary Art*, Stanford 2005, s. 36 i nn., *Cultural Memory in the Present*. Inspiracją dla przyjęcia przeze mnie takiej strategii jest krytyka etyczna (*ethical criticism*, por. W.C. Booth, „Of the Standard of Moral Taste”. *Literary Criticism as Moral Inquiry*, [w:] *In Face of the Facts. Moral Inquiry in American Scholarship*, eds. R.W. Fox, R.B. Westbrook, Cambridge 1998, s. 141-189, *Woodrow Wilson Center series*; M.P. Markowski, *Zwrot etyczny w badaniach literackich*, „Pamiętnik Literacki” 2000, z. 1, s. 239-244) osadzona w dekonstrukcjonistycznej myśli Jacques’a Derridy, stanowiącej jedną z fundamentalnych konstituant poststrukturalistycznego zwrotu etycznego, zachęcającego do zaangażowanej relacyjnej lektury / praktyki czytania tekstu literackiego. Por. *Ta dziwna instytucja zwana literaturą. Z Jacquesem Derridą rozmawia Derek Attridge*, przeł. M.P. Markowski, „Literatura na Świecie” 1998, z. 11/12(328/329), s. 176-225.

²⁷ Por. M. Kowalska, *Dekonstrukcja, czyli widmo sprawiedliwości*, [w:] *Widma Derridy*, red. A. Bielik-Robson, P. Sadzik, Warszawa 2018, s. 45-68, *Nowa Humanistyka* (Warszawa), t. 42. Zob. także M. Nussbaum, *Gniew i wybaczenie. Uraza, wielkoduszność, sprawiedliwość*, przeł. J. Kolczyńska, Warszawa 2016.

²⁸ R. Rorty, *Przygodność, ironia i solidarność*, przeł. W.J. Popowski, Warszawa 1996.

- „miejsca pamięci” (*lieux de mémoire*) w znaczeniu, jakie nadał im Pierre Nora (realne i symboliczne);
- miejsca nie-pamięci, wydarzenia i fakty zakazane, wyparte czy zmanipulowane przez reżim komunistyczny z oficjalnej ukraińskiej przestrzeni polityczno-społeczno-kulturowej i w niej;
- Holocaust a ukraińska (nie)świadomość kulturowa;
- geopoetyka pamięci i traumy;
- gender trauma;
- post-pamięć: widmowe powroty z przeszłości w transferze międzypokoleniowym;
- traumatyczne doświadczenie wojny: zestawienie traum II wojny światowej oraz rosyjskiej zbrojnej agresji rozgrywającej się obecnie na Donbasie.

Pośród wielu innych kwestii badawczych, które zamierzam podjąć w toku swoich badań, niewątpliwie kluczowe będą uszczegółowienie i opisanie nośników ukraińskiej traumy (do których należą m.in. postacie, wspomnienia, marzenia senne, rodzinne narracje, pamiętniki, dzienniki, listy, dokumenty, fotografie, ale także miejsca czy ideologia – konkretnie w interesującym mnie przypadku będzie to nacjonalizm), albowiem to one stanowią niezbędne ogniwo w badaniu źródeł i objawów traumy²⁹.

Proponowany projekt, osadzony w transkulturowym horyzoncie badawczym antropologii, filozofii, psychoanalizy, psychologii społecznej, socjologii, historii, studiów kulturowych i literaturoznawstwa, planuje uwzględnienie całego kompleksu metod badawczych określanych mianem studiów postkolonialnych i dekolonialnych. W sposób szczególnie zostanie wykorzystane następujące instrumentarium metodologiczne: kolonialność bycia (Frantz Fanon, Walter D. Mignolo, Nelson Maldonado-Torres), dyskursywna analiza władzy (Michel Foucault) i kolonialność władzy (Aníbal Quijano), przemoc epistemiczna (Gayatri Spivak), kolonialność wiedzy (W.D. Mignolo), kolonialność natury (Catherine E. Walsh), kolonialność przestrzeni (N. Maldonado-Torres), polityka pamięci i doświadczenie traumy oraz posttraumy (Dominick LaCapra, Cathy Caruth, Marianna Hirsch), kolonialność pamięci (A. Quijano), reprezentacja hybrydyczna kolonialnego (Homi Bhabha) i pograniczna (de)kolonizowanego (Gloria Anzaldúa), psychoanaliza resentymentu (Jacques Lacan, Slavoj Žižek), resentyment jako zła pamięć / pamięć izolująca (Aleida Assmann), trauma i analiza genderowa (Sigmund Freud, J. Lacan, Julia Kristeva, Frank A. MacClin-tock, G. Spivak, Judith Butler). Natomiast w conceptualizacji optyki generacyjnej,

²⁹ Wyszczegółowione zagadnienia badawcze stanowią doprecyzowaną wersję postulatów wysuniętych przeze mnie w artykule *Postkomunistyczna trauma społeczno-kulturowa w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej po roku 1989*, „Miscellanea Posttotalitarians Wratislaviensis” 2013, nr 1: *Między pamięcią i zapomnieniem. Trauma postkomunistyczna*, red. A. Matusiak, s. 9-26.

postrzeganej przeze mnie jako „miejsce kolonialnej pamięci” (W.D. Mignola), wykorzystam kategorię pokolenia wypracowaną przez Pierre’a Norę, Zygmunta Baumana oraz Hannę Świdę-Ziembę. Zakładana różnorodność warsztatu metodologicznego stanowi nie tylko odzwierciedlenie złożoności oraz wieloaspektowości istoty podjętego zagadnienia, lecz także próbę wypracowania nowej kulturowej perspektywy badawczej dla literatury Ukrainy doby postkomunistycznej, którą, jak już wspomniałam, Tamara Hundorowa w 2005 r. osadziła w postmodernistycznej optyce postczarnobylskiej apokalipsy. Jest to również próba wypracowania nowego horyzontu dla badań kulturowych nad współczesnymi relacjami kategorii sowietyzmu i ukraińskiej tożsamości społeczno-kulturowej, zdominowanych w ostatnim dziesięcioleciu przez dyskurs studiów postkolonialnych, który jako narzędzie opisu dla rzeczywistości Ukrainy końca trzeciej dekady jej niezależności jest niewystarczający.

W świetle powyższego intencją prezentowanego projektu jest nie tylko kompleksowe zdiagnozowanie ukraińskiej postkomunistycznej traumy, lecz także wypracowanie w duchu myśli dekolonialnej – zaadaptowanej do realiów ukraińskich – własnego instrumentarium metodologicznego, za którego pomocą można będzie zdiagnozować, zbadać i opisać postkomunistyczną swoistość ukraińskiej traumy i posttraumy postkomunistycznej w całej złożoności jej problemu, zarówno w ujęciu mikro, jak i makro, tj. na poziomie narodowym i ponadnarodowym, ze wszelkimi immanentnymi właściwościami tych poziomów. Albowiem intencją moich badań jest nie tylko, jak pisałam wcześniej, rozpropagowanie krytyki dekolonialnej w środowisku ukraińskim (szerzej: sławistycznym), lecz również spopularyzowanie ukrajinistycznego dyskursu dekolonialnego w zachodnich środowiskach badawczych i zwrócenie uwagi tychże środowisk na odmienną specyfikę traumy posttotalitarnego społeczeństwa ukraińskiego końca XX i początku XXI w.³⁰

Bibliografia

Monografie

- Bauman Z., *Etyka ponowoczesna*, przeł. J. Bauman, J. Tokarska-Bakir, Warszawa 2012.
- Bauman Z., *Płynny lęk*, przeł. J. Margański, Kraków 2008.
- Bennett J., *Empathic Vision. Affect, Trauma, and Contemporary Art*, Stanford 2005, *Cultural Memory in the Present*.
- Berger P., *Zaproszenie do socjologii*, przeł. J. Stawiński, Warszawa 2007.

³⁰ Podobną intencję można odnaleźć w badaniach Madiny Tłostanowej, która zastosowała myśl dekolonialną do odczytania najnowszej kultury byłych republik azjatyckich ZSRR. Zob. M. Tłostanova, *What Does it Mean to Be Post-Soviet? Decolonial Art from the Ruins of the Soviet Empire*, Durham–London 2018, *On Decoloniality*.

- Bourdieu P., *Practical Reason*, Stanford 1998.
- Bourdieu P., Wacquant L.C.D., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, przeł. A. Sawisz, Warszawa 2001, *Terminus*, t. 21.
- Braidotti R., *Po człowieku*, przeł. J. Bednarek, A. Kowalczyk, przedm. J. Bednarek, Warszawa 2014, *Filozofia 21.0*.
- Braidotti R., *Politik der Affirmation*, Berlin 2017.
- Fischer-Lichte E., *Performatywność. Wprowadzenie*, przeł. M. Borowski, M. Sugiera, Kraków 2018, *Dramat Współczesny. Interpretacje*, t. 79.
- Habermas J., *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt am Main 1981, *Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft*, Bd. 1.
- Haleta O., *Wid antołohiji do ontołohiji. Antołohija jak sposib reprezentaciji ukrajin-skoji literatury kincia XIX-poczatku XXI stolittia*, Kyjiw 2015.
- Hundorowa T., *Pisłaczornobyłska biblioteka. Ukrajin-skyj literaturnyj postmodern*, Kyjiw 2005.
- Hundorowa T., *Tranzytna kultura. Symptomy postkołonialnoji trawmy*, Kyjiw 2012, *De profundis* (Kiev, Ukraine).
- Kuhn T., *Struktura rewolucji naukowych*, przeł. H. Ostromęcka, posł. przeł. J. Nowotniak, Warszawa 2001.
- Kultura afektu – afekty w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym*, red. R. Nycz, A. Łebkowska, A. Dauksza, Warszawa 2015, *Nowa Humanistyka* (Warszawa), t. 19.
- LaCapra D., *Historia w okresie przejściowym. Doświadczenie, tożsamość, teoria krytyczna*, przeł. K. Bojarska, Kraków 2009, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 81.
- Laplanche J., Pontalis J.B., *Słownik psychoanalizy*, kier. D. Lagache, przeł. E. Modzelewska, E. Wojciechowska, Warszawa 1996.
- Matusiak A., *Wyjść z milczenia. Dekolonialne zmagania kultury i literatury ukraińskiej XXI wieku z posttotalitarną traumą*, Wojnowice–Wrocław 2018 (wyd. 2, 2020).
- Mignolo W.D., *Local Histories / Global Designs. Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*, Princeton 2000.
- Nussbaum M., *Gniew i wybaczenie. Uraza, wielkoduszność, sprawiedliwość*, przeł. J. Kolczyńska, Warszawa 2016.
- Ogińska-Bulik N., *Pozytywne skutki doświadczeń traumatycznych, czyli kiedy łzy zamieniają się w perły*, Warszawa 2013, *Engram*.
- Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkołonialnych*, red. nauk. A. Matusiak, Wrocław–Poznań 2016, *Biblioteka Porównań*, t. 8.
- Rorty R., *Przygodność, ironia i solidarność*, przeł. W.J. Popowski, Warszawa 1996.
- Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany. Społeczne koszty transformacji*, Warszawa 2000.
- Tlostanova M., *What Does it Mean to Be Post-Soviet? Decolonial Art from the Ruins of the Soviet Empire*, Durham–London 2018, *On Decoloniality*, <https://doi.org/10.1215/9780822371632-003>.

Tlostanova M.V., Mignolo W.D., *Learning to Unlearn. Decolonial Reflections from Eurasia and the Americas*, Ohio 2012, *Transoceanic studies*.

Галета О., *Від антології до онтології. Антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX-початку XXI століття*, Київ 2015.

Гундорова Т., *Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн*, Київ 2005.

Гундорова Т., *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*, Київ 2012, *De profundis* (Kiev, Ukraine).

Artykuły naukowe

Booth W.C., „Of the standard of moral taste”. *Literary Criticism as Moral Inquiry*, [w:] *In Face of the Facts. Moral Inquiry in American Scholarship*, eds. R. Wightman Fox, R.B. Westbrook, Cambridge 1998, s. 141-189, *Woodrow Wilson Center series*.

Burzyńska A., *Zwrot etyczny*, [w:] A. Burzyńska, *Dekonstrukcja, polityka i performatyka*, Kraków 2013, s. 37-129, *Horyzonty Nowoczesności*, t. 103.

Domańska E., *Humanistyka afirmatywna. Władza i pleć po Butler i Foucaultie*, „Kultura Współczesna” 2014, nr 4, s. 117-129.

Garewicz J., *Pokolenie jako kategoria socjofilozoficzna*, „Studia Socjologiczne” 1983, nr 1, s. 75-87.

Hrabowska M., *Katehorialno-poniatijna baza postkolonialnych doslidzeń jak problema sučasnoho ukrajinskoho humanitarnoho dyskursu*, [w:] *Pedagogika. Współczesne tendencje w nauce i edukacji*, Warszawa 2016, s. 75-78.

Hundorowa T., *Postkolonialnyj roman heneracijnoji trawmy ta postkolonialne czytannia na Schodi Jewropy*, [w:] *Postkolonializm. Heneraciji. Kultura*, red. T. Hundorowa, A. Matusiak, Kyjiw 2014, s. 26-44.

Isniuk I., *Chudożni praktyky i neklasyczna estetyka: koncept estezysu*, „Ukrajinska połonistyka” 2018, wyp. 15: *Filosofski doslidžennia*, s. 22-30.

Kowalska M., *Dekonstrukcja, czyli widmo sprawiedliwości*, [w:] *Widma Derridy*, red. A. Bielik-Robson, P. Sadzik, Warszawa 2018, s. 45-68, *Nowa Humanistyka* (Warszawa), t. 42.

Markowski M.P., *Zwrot etyczny w badaniach literackich*, „Pamiętnik Literacki” 2000, z. 1, s. 239-244.

Matusiak A., *Postkomunistyczna trauma społeczno-kulturowa w krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowo-Wschodniej po roku 1989*, „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia” 2013, nr 1: *Między pamięcią i zapomnieniem. Trauma postkomunistyczna*, red. A. Matusiak, s. 9-26.

Mignolo W.D., *La opción de-colonial: desprendimiento y apertura. Un mani fiesto y un caso*, „Tabula Rasa” 2008, No 8, s. 252, <https://doi.org/10.25058/20112742.331>.

- Perloff M., *Zróźnicowane czytanie*, przeł. T. Cieślak-Sokołowski, „Wielogłos. Pismo Wydziału Polonistyki UJ” 2011, nr 1(9), s. 121-143.
- Rorty R., *Etyka zasad a etyka wrażliwości*, przeł. D. Arbiszewska, „Teksty Drugie” 2020, nr 1/2, s. 51-63.
- Ta dziwna instytucja zwana literaturą. Z Jacquesem Derridą rozmawia Derek Attridge, przeł. M.P. Markowski, „Literatura na Świecie” 1998, z. 11/12(328/329), s. 176-225.
- Tedeschi R.G., Calhoun L.G., *The Post-Traumatic Growth Inventory. Measuring the Positive Legacy of Trauma*, „Journal of Traumatic Stress” Vol. 9, 1996, Issue 3, s. 455-471, <https://doi.org/10.1002/jts.2490090305>.
- Грабовська М., *Категоріально-понятійна база постколоніальних досліджень як проблема сучасного українського гуманітарного дискурсу*, [w:] *Pedagogika. Współczesne tendencje w nauce i edukacji*, Warszawa 2016, s. 75-78.
- Гундорова Т., *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на Сході Європи*, [w:] *Постколоніалізм. Генерації. Культура*, ред. Т. Гундорова, А. Матусяк, Київ 2014, s. 26-44.
- Існюк І., *Художні практики і некласична естетика: концепт естезису*, „Українська полоністика” 2018, вип. 15: *Філософські дослідження*, s. 22-30.

Netografia

- Mignolo W.D., *The Geopolitics of Knowledge and the Colonial Difference*, „South Atlantic Quarterly” Vol. 101, 2002, Issue 1, s. 57-96, <https://doi.org/10.1215/00382876-101-1-57> [on-line] http://www.unice.fr/crookall-cours/iup_geopoli/docs/Geopolitics.pdf.

Monografia zawiera istotne spostrzeżenia z zakresu ukrainoznawstwa, szczególnie aktualne i potrzebne dziś, w dobie walki Ukrainy, niepodległej przecież od 1991 r., o integralność terytorialną i zachowanie tożsamości narodowej, pielęgnowanie pamięci historycznej i dalsze budowanie nowoczesnego społeczeństwa europejskiego. Monografia z pewnością zainteresuje kulturoznawców, literaturoznawców, historyków i socjologów, a także wszystkich tych, którym nieobce są zagadnienia z zakresu ukrainoznawstwa oraz wschodoznawstwa.

z recenzji

dr hab. Anny Horniatko, prof. UAM

ISBN 978-83-8138-333-2

9 788381 383332

<https://akademicka.pl>